

ISSN 1451-5415

Г О Д И Ш Њ А К

ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Година XX, број 8

Филозофски факултет у Нишу

Ниш, 2006.

Александар Лома (Београд)

О ЈЕДНОМ ИСТОЧНОСРБИЈАНСКО- ЗАПАДНОБУГАРСКОМ ДИЈАЛЕКТИЗМУ¹

(срп. дијал. ивора, буг. дијал. ивер и сл.)

Сажетак. Разматра се етимологија географских термина срп. дијал. *ивер* и у вези с тим износи претпоставка о пореклу прасловенског префикса *јъ-.

Кључне речи: географска терминологија, дијалекат, српски, бугарски, префикс, прасловенски.

Географски термин *ивора* f. 'левкасто удубљење у стени где се скупља кишница' први је пред научну јавност, колико знам, изнео Недељко Богдановић пре двадесет и пет година, у речнику придодатом својој студији о говору Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979, 154) и у свом реферату о географским именима сврљишког краја поднесеном на Трећој југословенској ономастичкој конференцији у Дубровнику, који је објављен три године доцније (Bogdanović 1982, 291). Већ следеће године добили смо још једну потврду исте речи, из Лужнице (Ћирић 1983, 139), а затим и из Пирота, у деминутивном облику *иворка* (Живковић 1987, 53). Богате потврде микротопонимијске примене овог термина пружа Ћирићев материјал из белопаланачког краја (Ћирић 1997): *ивора* а) са описним придевима *Голѐма Доња Рињ* (136), *Смрдљива Бежиште* (47), *Цѐпена Мокра* (200), у множини *Голѐме иворе* Градиште (105), *Дражево* (140), *Црвѐне и. Шљивовик* (264); са присвојним придевима *Слѐвкова Врандол* (78), *Кѐтша, Ћирина* Вргудинац (83), *Шурина* Доња Коритница (130), *Жѐљћина, Петкова ивора* Шљивовик (264), у множини *Дрѐврѐше, Погѐнче*, са бројевима *Двѐ, Четриѐс иворе* Шљивовик (264); *иворка: Мала Црнче* (255), *Голѐма, Наћша, Тошина* Бежиште (47), у

¹ Овај рад настао је у склопу пројекта 148004 Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика, финансираног у целини од стране Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

множини *Иворће* Креница (166); изведеница *Иворница* ливаде Горњи Рињ (101), овамо можда и *Иверин дол* Градиште (105). Најсевернији мени познат случај је *Ивојре*, назив за утрине у селу Г. Соколовици у Заглавку (Динић 2004, 165).

Као и многи други дијалектизми југоисточне Србије, и овај има најближе паралеле на западнобугарском простору. Оне су некако истовремено изашле на видело, пре тачно четврт века, са појавом друге свеске “Бугарског етимолошког речника” (БЕР) исте те 1979. године, где се на стр. 2 s.v. *ивер*² наводе буг. дијал. *иворки* поред *иверец* ‘бистра локвичка, събрана в скала, дрво и др.’ (Цариброд), *ивер* ‘трапчинка с дъждовна вода в камък’ (Софија), *иверка* ‘ямичка в скала, гдето се събира дъждовна вода’ (Трн). У етимолошком коментару аутори сматрају вероватним сродство са *ивер* ‘одрезак од дрвета, цепка’, признајући да семантичка веза није јасна.

Осма свеска московског прасловенског речника, која се појавила две године доцније, омогућила је досад најбољи увид у разне рефлексе прасл. **jъverъ/jъvero* у словенским језицима (ЭССЯ 8, 250 д.). Међу њима не налазимо значење које би макар и мало поткрепило везу са нашом речју, али тамо усвојено етимолошко решење, које је О. Н. Трубачев предложио још 1970, отвара један други пут ка њеном тумачењу. По тој етимологији, коју најскорије прихвата Snoj 228, **jъ-ver-* би била префиксална сложеница од ие. глаголског корена **uer-* ‘гребсти, кидати’, са префиксом **jъ-* који се још претпоставља у имену птице **jъvьlga* ‘вуга’ (ЭССЯ 8, 251 д.). Ако допустимо постојање, у прасловенском језику, префикса **jъ-* у поствербалним изведеницама типа **jъverъ*, чини се примамљивом могућност да се наше *ивор(к)а*, *ивер(ец)* изведе истим путем од глаголског корена **ver-/vor-/vъr-* који је у *извирати*, *извор*, *вр(и)јети*, *вир* итд. Првобитно значење би било ‘место где вода извире, извор’, а значење удубљења у којем се сакупља кишница објашњавало би се преносом на основу спољашње и функционалне сличности обе врсте објеката, који је извршен након што је свест о етимолошкој вредности основе већ била избледела. Да је такав семантички развој био могућ, доказује пример из Врањске котлине, где се објекат исте врсте, удубљење у којем се скупља кишница, каква често сами сељаци на пашњацима копају да би добили привремена појила за стоку, зове управо *вир* (Златановић 1979, 130).

Треба, ипак, истаћи да су примери за прасл. *jь- оскудни и неизвесни. Поред прасл. *jь-*verь* > буг. *ивер*, мак. *ивер*, с.-х. *ивѣр*, слн. *ivér*, слч. *iver(o)*, чеш. дијал. *iver(o)*, *vejr*, *viver* и сл., пољ. *wiór*, дијал. *wier*, *jewir*, *iever*, рус. *ивер*, укр. *ивєрь*, *зівєр* итд., у ЭССЯ 8, 251 д. претпоставља се и *jь-*vьlga* у називу за птицу *Oriolus galbula*, стсл. *вльга*, буг. *авліга*, с.-х. *вўга*, дијал. (ЦГ) *фўга*, чеш., слч. *vlha*, пољ. *wilga*, *wywielga*, дијал. *wywiolga*, *wiwielga*, *wywilga*, *wiewiolda*, рус. *иволга*, укр. *иволга* итд., блр. *івалга*. Ако додамо и наше *jь-*vor-*/**jь-ver-* као трећи могућ пример, пада у очи да се у сва три случаја *i-* (*jь-) јавља пред *v*, што указује на фонетску условљеност појаве. Како се пак то *jь- ни у једном случају не тумачи као део корена, а пред *v-* иначе не долази никаква вокалска протеза, као највероватнија намеће се, већ и с обзиром на пољске варијанте назива за птицу вугу, претпоставка да је посредни дисимилаторна варијанта префикса **vу-*. За дисимилацију **vуv-* > **jiv-* уп. *јеверица* < **věverica*; она се могла одиграти тамо где се изгубила свест о префиксалној структури речи, а на јужнословенском терену томе је морало допринети готово потпуно потиснуће преверба **vу-* изофункционалним **jьz-*. Ако је ова претпоставка исправна, имали бисмо, у својству реликта, морфолошку варијанту **vу-vor-* поред *из-вор* као, у северозападној Србији, *виглед* поред *изглед*, *видан* поред *издан*.² У деривационом погледу, **vуvora* би био поствербал од **vу-vьrěti* 'извирати' као што је **jьzvorь* од **jьz-vьrěti*, а варијанта *ивер* дала би се свести на **vуvєrь* од **vу-vєrati*, уп. чеш. *vuvěratí* 'извирати'.³

Својом распрострањеношћу овај термин ограничен је на источносрбијанско-западнобугарски дијалекатски ареал са *ч*, *и* < прасл. **tj*, **dj*, који се омеђује и низом других старих изоглоса (уп. Sobolev 1998). Мутна могућност да је некад постојао на ширем простору заснива се на два стиха из народне песме које преноси RJA s.v. *Ivor* 'име некаквој

² Коначно, можда би најједноставније било поћи од облика са – на овом простору обичним и продуктивним – префиксом *из-* који је и у *извирати*, *извор*, али не знам пример да з испада испред *в*, премда се у живом говору каткад јављају окационална упрошћења попут облика *Иврицац*, *под Иврицем*, које сам 1976. године забележио за име брда *Изврицац* између села Буковца и Голупца у горњој Колубари.

³ Почетно *в-* могло је отпасти и декомпозицијом, погрешно схваћено као предлог *в* 'у'. Колебање између почетног *ви-* и *и-* огледа се и у имену области код Врања чије је име изворно гласило *Иногоште* (тако је посведочено у XV-XVI в.) а доцније је превладао облик *Виногоште*.

vodi': Доћераше на Ивор на воду, Остала је на Ивор на води.⁴ Двострука потврда искључује могућност да је посреди штампарска грешка уместо *Извор*, али се чини преслабим доказом за постојање термина *ивор* < **vyvorъ* 'извор' и на подручју Босне.⁵

Литература

- БЕР:** *Белгарски етимологичен речник*, София 1971 и д.
- Богдановић 1979:** Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока*, *Српски дијалектолошки зборник* 25, стр. 1-178.
- Динић 2004:** Ј. Динић, *Ономастика Заглавка*, *Ономатолошки прилози* XVII, Београд, 5-404.
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков*, под редакцией О. Н. Трубачева, Москва 1974 и д.
- Живковић 1987:** Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот 1987.
- Златановић 1979:** М. Златановић, *Називи географских термина у Врањској котлини*, *Ономатолошки прилози* I, Београд, стр. 129-141.
- Ћирић 1983:** Љ. Ћирић, *Говор Лужнице*, *Српски дијалектолошки зборник* 29, стр. 7-191.
- Ћирић 1997:** Љ. Ћирић, *Ономастика белопаланачког краја*, *Ономатолошки прилози* XIII, Београд, 37-338.
- Ћупић/Милисављевић 1986:** Др. Ћупић и Св. Милисављевић, *Ономастика дела Тамнаве*, *Ономатолошки прилози* VII, Београд, стр. 437-482.
- Bogdanović 1982:** N. Bogdanović, *Geografska imena u svrljiškom kraju*, *Onomastica Jugoslavica* 10, Загреб, стр. 285-292.
- РЈА:** *Rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti I-XXIII, Zagreb 1880-1976.

⁴ Песма је из збирке Богољуба Петрановића *Српске народне пјесме из Босне (женске)*, Сарајево 1867, стр. 324 и 326.

⁵ С обзиром на објекат, овамо би могао спадати и *Ивѣрак*, -рка, извор у Попучкама код Ваљева (СЕЗБ VIII, Насеља 4, 874; нагл. А. Л.). Са друге стране, у оронимији овакав назив може се схватити као метафора ивера, тако *Ивѣрак*, -ѣрка, име огранку планине Цера који се спушта према долини Јадра, акцентом различито од *ивѣрак* као хипокористика од *Ивѣр* *ibid.* Није јасан првобитни објект у имену засеока села Бањана у Тамнави *Ивѣрак* (тако у катастру из 1926/27) поред *Ивѣрић* СЕЗБ XV, Нас. 7, 426, 623; на *Ивѣрићу* 624; *Ивѣрићу* 480); *Ивѣрић* / *Ивѣрић*, на *Ивѣрићу* (Ћупић / Милисављевић у ОП VII 441).

Sobolev 1998: A. N. Sobolev, *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens*, Bd. I: *Problemstellung, Materialien und Kommentare, Kartenanalyse*, Marburg/Lahn.

Александар Лома (Београд)

An East Serbian-West Bulgarian dialectism
(Serb. dial. *ivora*, Bulg. dial. *iver* and alike)

Summary

Discussed in this paper is the SE Serbian hydrographic term *ivora*, dem. *ivorka* 'funnel-shaped recess in a rock, where rainwater is collected' along with the synonymous *iver*, dem. *iverec* in the neighbouring West Bulgarian vernaculars. Since in the adjoining region of Vranje the term for the same thing is *vir*, a derivative from Common Slavic **vbrēti*, it seems probable that *ivor-/iver-* also derives from that verbal root. Its *i-* could be explained as a dissimilatory variant, before *v*, of Common Slavic prefix **vy-*, cf. Czech *vy-věratí* 'to spring, to well', and, with the isofunctional **jъz-*, Serb. *iz-vor* 'spring, well, source'.